

Posudek na disertační práci:

Natálie Simonová: *Vývoj vzdělanostní mobility v České republice v historické a komparativní perspektivě*. FF UK, Praha, 2010, str. 132.

Předkládaná disertační práce se zabývá vývojem vzdělanostních nerovností v České republice. Nabízí odpověď na otázku jak se vyvíjela vzdělanostní mobilita mezi lety 1906 až 2003 v České republice? Na tuto otázku autorka odpovídá jak v teoretické rovině (hlavně co se týká období před rokem 1989), tak pomocí identifikovaných proměn vzdělávacího systému (dvacetiletí před rokem 1989 a období po roce 1989), ale také pomocí sofistikované statistické analýzy rozlišující absolutní a relativní vzdělanostní mobilitu. Rozlišením kohort narozených a identifikací rozdílů v absolutních a relativních vzdělanostních šancích mezi nimi, autorka ukazuje, k jakým změnám v mobilitních tocích jednak docházelo a jak se jednak vyvíjely šance na dosažené vzdělání podle sociálního původu. Analýza je provedena pro muže a ženy zvláště.

Výsledky práce ukazují, že před rokem 1989 ve vzdělávacím systému byly úspěšné oproti svým rodičům především ženy. Stále větší podíl z nich procházel vzestupnou vzdělanostní mobilitou. Muži na tom byli ve srovnání se ženami prakticky beze změny – podíl procházející vzdělanostní mobilitou se ve sledovaném období výrazněji nezměnil. Po roce 1989 podíl vzestupně (vzdělanostně) mobilních žen již neroste. U mužů tento podíl také neroste. Roste naopak podíl sestupně mobilních mužů. Z hlediska relativního (relativních vzdělanostních šancí indikovaných výstupy z loglineárního modelování) je referenční kategorií první kohorta (1906-1908). Ve srovnání s ní pozorujeme výrazné oslabení šancí na jiný stupeň vzdělání v kohortě narozené mezi lety 1949-1968. Pro kohorty narozené později se tyto šance již výrazněji nemění (s výjimkou vazby matka dcera, která trvale oslabuje).

U těchto závěrů práce je nezbytné mít na paměti, že jedná o kohortní efekty, nikoliv efekty doby. Ty dnes již nelze pro dobu před rokem 1989 identifikovat (data za roky před rokem 1989 nejsou dostupná a nikdy již ani dostupná nebudou). Proto nám nezbyvá nic jiného, než je identifikovat pomocí kohortních rozdílů, jak to udělala autorka. To by mělo být u těchto závěrů v práci více zdůrazněno, aby nebyly mylně interpretovány a zaměňovány za efekty doby. Po roce 1989 data za jednotlivé roky již máme k dispozici, a proto odlišení efektů kohort a období v nich je možné. Skutečný efekt doby pro léta po roce 1989 dostaneme až po jeho očištění od kohortního efektu a efektu věku při analýze vzdělanostní mobility. Ten zatím bohužel neznáme, i když jej tušíme, protože taková analýza nebyla zatím pro českou společnost provedena.

Ke struktuře práce:

Po úvodu do problematiky a výzkumných otázkách první kapitola představuje vývoj na poli metodologie měření vzdělanostních nerovností podle sociálního původu. Počátky tohoto vývoje spadají do 60. let 20. století, kdy Peter Blau a Otis Duncan použili vzdělání jako jednu z proměnných při explanaci americké zaměstnanecké struktury a končí zatím poslední metodologickou inovací Samuela Lucase. Tento vývoj autorka v první kapitole přehledně a adekvátně zpracovává. Představuje tak české sociologické obci metodologii, která není u nás příliš rozšířená, natož používaná. Otázkou je, proč žádný z těchto přístupů není zvolen a nakonec jsou použita data analyzována pomocí log-lineárních modelů. Log-lineární modely jsou správná analytická volba a jejich výsledky jsou přesvědčivé (zvláště velikost L^2 s ohledem na d.f mě přesvědčila o validitě výsledků). Nicméně se domnívám, že propojení těchto konceptuálních a metodologických inovací se samotnou analýzou v práci by bylo vhodné. Bez toho první kapitola s ohledem na následující kapitoly z práce poněkud vyčnívá.

Druhá kapitola se zabývá současnými metodologickými inovacemi a oceňuji v ní především diskusi nad tématem primárních a sekundárních příčin v dosahovaném vzdělání a jejich metodologickou reflexi. V závěrečné analýze jsem odkaz na tyto faktory ovšem nenašel. Z tohoto důvodu by bylo rovněž vhodné propojit analytickou závěrečnou kapitolu s touto kapitolou, nebo v ní alespoň kriticky reflektovat zvolený přístup k datům a přístupy diskutované v kapitole II.

Zbylé kapitoly jsou již věcně zaměřené. Mají velmi rozdílný rozsah, což působí poněkud zvláště (kapitola III. má více jak 20 stran, kapitola IV. má 6 stran, kapitola V. má pouze 3 strany).

V kapitole III. autorka představuje historický vývoj českého vzdělávacího systému a zabývá se vývojem vzdělanostních nerovností před rokem 1989. Výběr zdrojů, s nimiž pracuje, je adekvátní a dovoluji si tvrdit vyčerpávající. V teoretické analýze rozlišuje středoškolský a vysokoškolský vzdělanostní stupeň a na základě dostupných statistických údajů ukazuje, jak se vyvíjely šance na dosažení vzdělání v jejich rámci a jak jsou tyto šance poté reflektovány v jednotlivých sociologických teoriích. Velmi oceňuji zasazení tohoto vývoje do komparativního rámce, který mnohé osvětluje.

Kapitola IV. reflektuje vývoj vzdělanostních nerovností po roce 1989 v české společnosti na základě dostupných analýz o nich. Výsledky jsou rozporuplné. Jedni autoři tvrdí, že se nerovné šance na vzdělání nemění, jiní autoři (není výjimkou, že dokonce částečně ti samí) tvrdí, že oslabují. Toto chápu jako výzkumnou výzvu a rozumím tomu rovněž jako

důvodu, proč se v současnosti zabývat vývojem vzdělanostních nerovností. Neměla by být tedy tato kapitola jako úvod práce?

V kapitole V. autorka dostupné zjištění o vývoji vzdělanostních nerovností v České republice vztahuje k teoriím vysvětlujícím tento vývoj, které známe z per zahraničních autorů a byly formulovány pro jiné populace.

Šestá kapitola pak analyzuje vývoj vzdělanostních nerovností mezi lety 1906 až 2003 na dostupných datových souborech a představuje jejich vývoj jednak z hlediska strukturní a čisté mobility, ale především z hlediska absolutní a relativní mobility a to s ohledem na vzdělání matek a otců a vzdělání synů a dcer. Autorka tedy ukazuje nejen jaký je vývoj vzdělanostní mobility a vzdělanostní fluidity (relativní vzdělanostní mobility), ale také ukazuje, že mobilitní proces nemusí být jednodimenzionální, ale je potřeba v něm zohlednit jak vzdělání každého z rodičů, tak pohlaví potomků. Výsledky pak nejsou zcela totožné.

K obhajobě disertační práce mám tři otázky:

- 1) Z jakého důvodu autorka používá koncepty strukturní a čistá mobilita, když dnes jsou již v sociálně stratifikačním výzkumu nahrazeny koncepty absolutní a relativní mobilita?
- 2) V kapitole V. jsou představeny rozporuplné závěry o vývoji nerovných šancí na vzdělání po roce 1989. Můžeme na základě analýzy v kapitole VI. již jednoznačněji říci, jak tomu tedy je?
- 3) Jak by se měly v české populaci snížit nerovné šance na vzdělání na základě nastudovaných materiálů a analyzovaných dat?

Závěr: Práce v přehledné a konsistentní podobě zevrubně analyzuje český vzdělávací systém, ukazuje jak vypadaly nerovné šance na vzdělání před rokem 1989 a nabízí odpověď na otázku, jak se u jednotlivých kohort narozených vyvíjejí po roce 1989. Teoretické zdroje jsou adekvátně zvoleny, jejich závěry jsou diskutovány odpovídajícím způsobem a s patřičnou vědeckou erudicí, zvolená metodologie je správná a v současném sociálněvědním výzkumu rozšířená, výsledky jsou interpretovány vhodně a autorka v nich nehledá více, než v nich je. **Práci hodnotím velmi kladně a doporučuji k obhajobě.**

V Brně 22.5.2010

doc. PhDr. Tomáš Katriňák, Ph.D